

Koncepcje genologiczne w badaniach Marii Wojtak oraz w ujęciach germanistycznych

Zofia Bilut-Homplewicz

Uniwersytet Rzeszowski

zbilut@ur.edu.pl

ORCID: 0000-0001-6445-9679

Anna Hanus

Uniwersytet Rzeszowski

ahanus@ur.edu.pl

ORCID: 0000-0001-5850-2511

Agnieszka Mac

Uniwersytet Rzeszowski

agmac@ur.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2670-6656

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest porównanie ujęć genologicznych w badaniach polonistycznych (tu przede wszystkim w badaniach Marii Wojtak) i w pracach germanistycznych pochodzących z niemieckojęzycznego obszaru językowego oraz zaakcentowanie istniejących punktów stykowych i dających się zaobserwować różnic wynikających z odmiennych dróg rozwojowych genologii polonistycznej i germanistycznej. Rozważania koncentrują się głównie na genologicznej koncepcji Marii Wojtak, przedstawionej w jej monografiach *Gatunki prasowe* (2004) oraz *Wprowadzenie do genologii* (2019), które są reprezentatywne dla lingwistycznej genologii polonistycznej. **Metodologia:** Artykuł o profilu kontrastywnym ma charakter przeglądowy i zawiera syntezę badawczą podejść w obu wymienionych obszarach badawczych. Prezentuje koncepcje genologiczne w badaniach polonistycznych (ze szczególnym uwzględnieniem badań Marii

Wojtak) i germanistycznych oraz wskazuje na płaszczyzny dla nich wspólne i je różniące. **Wyniki i wnioski:** Na podstawie porównania teoretycznej refleksji nad gatunkowym ukształtowaniem tekstów w obu analizowanych kulturach piśmienniczych można zauważyć przede wszystkim zróżnicowanie dotyczące odmiennego rozłożenia akcentów i inny kontekst badań, przy czym na plan pierwszy wysuwa się indywidualizm w podejściach polonistycznych, ewolucyjność badań germanistycznych oraz specyfika tzw. tekstologii kontrastywnej rozwijającej się w ramach genologii germanistycznej. **Wartość poznawcza:** Artykuł przybliży czytelnikowi istotne różnice oraz podobieństwa między genologią polonistyczną (głównie na przykładzie koncepcji Marii Wojtak) oraz genologią germanistyczną. Praca stanowi inspirację do współpracy badawczej pomiędzy genologami polskimi i niemieckimi oraz do międzykulturowych badań genologicznych.

Artykuł powstał w istotnym powiązaniu z tekstem *Zastosowania dorobku metodologicznego Marii Wojtak w badaniach genologicznych i kontrastywnych w obszarze germanistycznym*. Wskazane opracowanie zainteresowany czytelnik znajdzie także w aktualnym numerze „Studiów Medioznawczych”.

SŁOWA KLUCZOWE

gatunek, genologia lingwistyczna, genologia germanistyczna, genologia polonistyczna, kontrastywna lingwistyka tekstu

Porównywanie i kontrastowanie towarzyszą nieodłącznie badaczom zajmującym się różnymi zakresami refleksji naukowej. Dotyczą one zarówno przedmiotu badań w ramach jednej dyscypliny, jak też mogą przybierać charakter inter- i transdyscyplinarny. Zasadne jest więc w myśl tzw. kontrastywności interlingwistycznej (por. Bilut-Homplewicz, 2013, 2021) objęcie refleksją wybranej dyscypliny lub kierunku, ukazanie ich dróg rozwoju, kwestii terminologicznych czy też diskutowanych problemów oraz trendów i porównanie ich z analogiczną dyscypliną w innym obszarze językowo-kulturowym. Okazuje się bowiem, że mimo tendencji o charakterze globalnym w rozwoju badań naukowych, w poszczególnych obszarach uwidaczniają się zróżnicowane tradycje, które rzutują na rozwój określonych dyscyplin i kierunków. Kontrastowanie może prowadzić nie tylko do transferu wiedzy, lecz również do wzajemnych inspiracji i otwartości na dialog.

W zakresie relacji badań polonistycznych i germanistycznych mogą tej perspektywie badawczej poświęcić uwagę przede wszystkim polscy germaniści jako pośrednicy między obiema kulturami naukowymi, ponieważ jak powszechnie wiadomo, Niemcy, Słowacy i Polacy stanowią nieliczną grupę. Tak więc dla polskich germanistów-tekstologów i genologów przybliżanie i czynienie przedmiotem dyskusji podejść polonistycznych w niemieckim obszarze językowym oraz germanistycznych wśród polonistów i innych zainteresowanych językoznawców w Polsce wydaje się szczególnie ważne. Bardzo istotną rolę odgrywa również oczywiście transfer wiedzy w formie tłumaczeń wybranych prac.

Charakterystyka genologii polonistycznej i germanistycznej – ujęcie interlingwistyczne¹

Jak obrazowo ujęli to w 1997 r. we wstępie do tomu zbiorowego na temat przyszłości lingwistyki tekstu Gerd Antos i Heike Tietz (1997, p. VIII), genologia jest sercem dociekań tekstologicznych². W tekstologii polonistycznej stanowi ona również bardzo istotny obszar badań. Od tamtej pory minęło jednak już ponad 25 lat, zasadne wydaje się więc pytanie o status i kondycję dzisiejszych genologii w obu interesujących nas obszarach, szczególnie gdy hybrydowe formy gatunków wykazują sporą frekwencję, o czym będzie mowa w naszych rozważaniach zamieszczonych w artykule pt. *Zastosowania dorobku metodologicznego Marii Wojtak w badaniach genologicznych i kontrastywnych w obszarze germanistycznym* (w tym zeszycie).

Chcemy prześledzić i skonfrontować podejścia genologiczne w badaniach polonistycznych (tu przede wszystkim w badaniach Marii Wojtak) i w pracach germanistycznych z niemieckojęzycznego obszaru językowego, ukazać ich tradycję i profil oraz zaakcentować istniejące między nimi różnice i podobieństwa. Koncepcje genologiczne Wojtak, przedstawione w jej wielu pracach, najobszerniej jednak w obu wymienionych wyżej monografiach, można uznać za reprezentatywne dla lingwistycznej genologii polonistycznej, ponieważ oprócz nich powstała w interesującym nas zakresie jedynie monografia genologiczna Bożeny Witosz (2005) *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*³. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu będzie możliwe przedstawienie tylko najważniejszych tendencji i ujęć na przykładzie ustaleń niewielkiego grona autorów, którzy nadali ton badaniom genologicznym, a ich wkład stał się punktem wyjścia do refleksji dla kolejnych badaczy.

Warto tu zaznaczyć, że w niemieckojęzycznym obszarze językowym nie ukazały się podobne pozycje monograficzne o charakterze genologicznym, choć germanistyczna lingwistyka tekstu należy niewątpliwie do najbardziej rozwiniętych dyscyplin tekstologicznych w Europie, przedyskutowane zostały natomiast problemy genologii w monografiach z zakresu lingwistyki tekstu (por. np. Heinemann & Heinemann, 2002; Adamzik, 2004; Brinker, 2005; Adamzik, 2016)⁴. Należy tu jednak zaznaczyć, że tradycją niemieckich badań ostatnich dziesięcioleci jest opracowywanie kompendiów z zakresu różnych dyscyplin. Są to bardzo obszerne tomy zawierające liczne, starannie dobrane artykuły. Takie kompendium obejmuje również lingwistykę tekstu i rozmowy. Dwie części *Text- und Gesprächslinguistik (Lingwistyka tekstu i rozmowy)*⁵, zredagowane przez Brinkera, Antosa, Heinemanna i Sagera (2000, 2021) liczą kolejno prawie 900 i ponad 1800 stron, a składają się na nie liczne artykuły przyporządkowane do różnych działów. Typologii tekstu poświęcono dwie odrębne części dotyczące kryteriów typologii tekstów oraz zakresów komunikacji i występujących w nich gatunków. Najważniej-

¹ Chodzi o konfrontowanie ze sobą tradycji, stanu badań i problemów dyscypliny w dwóch lub kilku obszarach badawczych.

² Mamy tu na myśli genologię germanistyczną.

³ Dorobek genologów jest jednak bardzo bogaty. Ze względu na ograniczone rozmiary tego artykułu nie jest jednak możliwe jego krytyczne omówienie. Poza tym większość prac nawiązuje do wyżej wymienionych monografii.

⁴ Autorem pierwszej monografii dotyczącej prasy jest Heinz-Helmut Lüger (*Pressesprache*, 1983/1995 (*Język prasy*)), jednak nie dotyczy ona prymarnie problemów genologicznych, choć oczywiście autor ich nie pomija.

⁵ Wszystkie tłumaczenia pochodzą od autorek artykułu.

sze dla genologii są dwa artykuły Wolfganga Heinemanna (2000a, 2000b) przedstawiające zagadnienia typologiczne⁶.

Polonistyczna i germanistyczna lingwistyka tekstu oraz genologia lingwistyczna przeszły różne drogi rozwoju. Z tego względu adresatowi z niemieckiego kręgu językowego warto przybliżyć wiedzę o tym, że genologia polonistyczna ma następujące bardzo istotne punkty odniesienia: badania Stefanii Skwarczyńskiej (1965) *Wstęp do nauki o literaturze*, Michaiła Bachtina *Estetyka twórczości słownej* (polskie tłumaczenie – 1986)⁷ oraz Anny Wierzbickiej (m.in. 1983, s. 124–137) *Genry mowy*. Skwarczyńska mimo literaturoznawczego charakteru swego dzieła uwzględniła aspekty semantyczne, pragmatyczne, stylistyczne i komunikacyjne gatunków (por. Wojtak, 2019). Za najistotniejszą myśl Michaiła Bachtina uznaje się jego przekonanie o tym, że nie ma wypowiedzi bezgatunkowych. Anna Wierzbicka, nawiązując z kolei do myśli Bachtina, gier językowych Wittgensteina oraz teorii aktów mowy Austina i Searle'a, stworzyła opis genów mowy (semantyka elementarnych jednostek znaczeniowych).

Zajmując się najistotniejszymi problemami genologii, nie można zrezygnować choćby z zasygnalizowania, jak w obu obszarach badawczych rozumie się pojęcie wzorca i gatunku tekstu oraz związanej z nimi terminologii. W odniesieniu do tej ostatniej zainteresowany czytelnik może znaleźć szczegółowe wyjaśnienia w artykule Anny Hanus (2012).

Wzorce tekstu to według Wolfganga Heinemanna (2000b, s. 517) „modele specyficznych typów kontekstów działań interakcyjnych”⁸. To właśnie dzięki wzorcom, które mają charakter proceduralny, uczestnicy komunikacji mogą tworzyć teksty adekwatne do danej sytuacji komunikacyjnej, a tym samym skuteczne. Heinemann przypisuje wzorcom następujące cechy charakterystyczne: powtarzalność, elastyczność i wariantywność. Autor tak nakreśla relacje między wzorcem a rodzajem tekstu:

„Przyporządkowanie konkretnego egzemplarza tekstu do określonego rodzaju tekstu następuje na podstawie rozpoznania/identyfikacji podstawowych komponentów idealnego wzorca tekstu (i dalszych cech specyficznych) jako konstytutywnej struktury bazowej tego egzemplarza tekstu. Rodzaje tekstu są zatem reprezentatywnymi formami danego wzorca tekstu na niższym poziomie abstrakcji.” (Heinemann, 2000, p. 518)⁹.

Wojtak rozumie wzorzec gatunkowy „jako zbiór reguł dookreślających najważniejsze poziomy organizacji gatunkowego schematu, relacje między poziomami i sposoby funkcjonowania owych poziomów” (Wojtak, 2004, s. 16). Jednak ta ogólna definicja musi zostać poszerzona o wypracowaną przez Autorkę koncepcję wzorca gatunkowego, która weszła do kanonu polonistycznych badań genologicznych. Obejmuje ona trzy kategorie: wzorzec kanoniczny „decydujący o tożsamości gatunku i obejmujący określoną gamę najbardziej trwałych wyznaczników strukturalnych, pragmatycznych i stylistycznych” (Wojtak, 2004, s. 18), wzorce alternacyjne, powstające „w wyniku przekształcenia poszczególnych składników wzorca kanonicznego” (Wojtak, 2004, s. 18), oraz wzorce adaptacyjne, w których odnajdujemy „nawiązania do obcych schematów gatunkowych” (Wojtak, 2004, s. 18).

⁶ Drugi z nich został przetłumaczony na język polski (por. Heinemann, 2009).

⁷ Warto zaznaczyć, że w lingwistycznym myśleniu o gatunkach Bachtin był słabo obecny w krajach niemieckojęzycznych. Był i bywa niekiedy nadal odkrywany, jednak częściej przez literaturoznawców.

⁸ Por. polski przekład tekstu Heinemanna (2009, s. 85).

⁹ Por. polski przekład tekstu Heinemanna (2009, s. 87).

Elastyczne podejście Marii Wojtak do wzorca widoczne jest również w wyodrębnieniu gatunku w formie kolekcji oraz kolekcji gatunków (por. Wojtak, 2004, 2019)¹⁰.

Widać więc wyraźnie, że spojrzenie na wzorzec może zostać dokładnie zrozumiane dopiero w relacji do wspomnianej koncepcji wzorca, natomiast w badaniach germanistycznych ograniczono się do ogólnego rozumienia tego pojęcia, a za fundamentalną wielkość, i tym samym za podstawowy termin, uznano określenie *Textsorte*, który jak to ustala w powyższej definicji Heinemann (2000b), odnosi się do tekstów na niższym poziomie abstrakcji. Biorąc pod uwagę wymienione tu kwestie terminologiczne i odpowiadające im ujęcia genologiczne, wydaje się zasadne dla uwypuklenia różnic między genologią w obu obszarach badawczych posługiwanie się terminem *rodzaj tekstu*, który uznajemy za odpowiednik niemieckiego terminu *Textsorte* na określenie tekstów użytkowych lub, ściślej mówiąc, tekstów niebędących artystycznymi.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, jak omawiane kwestie ujmuje Bożena Witosz we wstępie przygotowanym w 2015 dla celów tłumaczenia swej monografii *Genologia lingwistyczna* na język niemiecki, w którym zamieszcza uwagi o charakterze kontrastywnym, stwierdzając, że odpowiednikiem polskiego terminu *gatunek* jest w literaturze niemieckojęzycznej określenie *Textsorte*. Jednak zaraz po tym znajdujemy spostrzeżenie szczegółowe na temat rozgraniczenia tych dwóch terminów. Witosz, powołując się na Heinemanna (2000b)¹¹, stwierdza, że określenie *Textsorte* używane jest w odniesieniu do tekstów użytkowych, natomiast termin *Gattung* (ewentualnie *Genre*) zarezerwowany jest do określania form artystycznych. Obu tym terminom, jak zaznacza Witosz (2015), odpowiada niemiecki termin *Textsorte*.

„W pracach z kręgu lingwistyki tekstu, bez względu na kulturowe i językowe zakorzenienie jej założeń, zjawiskiem zwracającym uwagę metodologów jest swoiste „rozplenienie” terminologii. Często odpowiednikiem nazwy *gatunek* czy *Textsorte* są: *wzorzec tekstu*, *model tekstu*, *typ tekstu*, *forma tekstu* (por. też Rolf 1993). W polskiej literaturze traktujemy je częściej niż nasi niemieccy koledzy jako synonimy, uznając, że najistotniejszą ich cechą jest obecny w strukturze każdej z tych nazw komponent podkreślający abstrakcyjny (*wzorzec*, *model*, *typ*) status określanej kategorii. Inaczej w pracach niemieckojęzycznych, w których *wzorzec tekstu* i *rodzaj tekstu* to kategorie z różnych poziomów abstrakcji. *Wzorzec* jest traktowany jako konstrukt, idealny typ tekstu zawierający jego cechy najistotniejsze, natomiast *Textsorte* ma charakter bardziej konkretny, posiada więcej wykładników niż model i jest nazwą zbioru potencjalnych tekstów (Heinemann 2000)¹². Jak by na to nie spojrzeć, oba pojęcia mają charakter abstrakcyjny, choć rodzaj tekstu jest plasowany na niższym poziomie abstrakcji. Otóż w pracach polskich lingwistów powszechne jest stanowisko, iż *gatunek* (niem. *Textsorte*) jest kategorią mieszczącą się na poziomie idealizacji, jest kategorią konstruowaną na podstawie dominujących w danym czasie i w danej opcji metodologicznej założeń teoretycznych¹³.

¹⁰ Ze względu na ograniczone rozmiary artykułu rezygnujemy tu z omówienia tych pojęć dobrze znanych polskim genologom.

¹¹ Szczegółowe wyjaśnienia – por. Heinemann (2000b), przekład Heinemann (2009).

¹² W polskich opracowaniach znaleźć można również próby podobnego relacjonowania pojęć *wzorzec tekstu* i *gatunek* (*Textsorte*), ale jest to najczęściej wyrazem nawiązań do koncepcji lingwistyki niemieckiej. Podobne rozróżnienia są też wykorzystywane do oddania specyfiki pewnych rodzin tekstów, np. tekstów folkloru (por. Niebrzegowska-Bartmińska, 2007). Nie jest to jednak stanowisko dominujące.

¹³ Wstęp został udostępniony tłumaczkom w języku polskim i z niego zaczerpnięto zamieszczony tu cytat. Por. tłumaczenie monografii Witosz (2015).

Charakteryzując rozwój polonistycznych badań genologicznych, Stanisław Gajda (2009) podkreśla, że zmierzały one „w stronę genologii integralnej, zajmującej się wszystkimi wypowiedziami, w tym polisemiotycznymi z ograniczonym udziałem tworzywa werbalnego” (s. 136). Badacz zaznacza ich powiązanie z różnymi nurtami nie tylko językoznawstwa, lecz również literaturoznawstwa. Syntetycznie ujmując także zagadnienie genologii polonistycznej Wojtak, wymieniając jej charakterystyczne cechy:

„pluralizm postaw badawczych, rozproszenie badań, polimetodologiczność, porzucanie wątków, indywidualne poszukiwanie nowych wyzwań, retoryka walki, długie trwanie niektórych idei oraz metod, postrzeganych jako giętkie narzędzia badawcze (poszerzanie obszarów badawczych – gatunek na tle dyskursu, historia gatunków), zmiana perspektyw badawczych – stylistyczna, pragmatyczna, kognitywna, integralna” (Wojtak, 2013, s. 106).

Podczas gdy w tekstologii i genologii polonistycznej pojawiają się wątki genologicznych powiązań z literaturoznawstwem i stylistyką (por. np. Labocha, 2009), ich germanistyczne odpowiedniczki, kształtujące od lat 60. XX w. swój lingwistyczny charakter, cechują się ewolucyjnością faz rozwojowych, natomiast genologia literaturoznawcza stanowi w badaniach germanistycznych odrębny zakres zainteresowań. Ewolucyjność w pracach germanistycznych wyraża się w tym, że poszczególne modele genologiczne, powstające chronologicznie, były skoncentrowane na jednym dominującym kryterium. W oparciu o to kryterium tworzone modele strukturalne, semantyczne, pragmatyczno-illokucyjne oraz komunikacyjne (por. Heinemann, 2000b), a każdy z nich powstawał jako wynik krytycznego spojrzenia na poprzedzające taksonomie. Z tych dyskusji wyłonił się tzw. model wielopłaszczyznowy (*das Mehrebenenmodell*), rewidujący wcześniejsze podejścia (por. Heinemann, 2000c, p. 16), który obejmował następujące płaszczyzny: formalno-gramatyczną, treściowo-tematyczną, sytuacyjną i funkcjonalną. Takie stwierdzenie jest oczywiście pewnym uproszczeniem, bo już w 1972 r. powstał model Barbary Sandig, a w trzy lata później Elisabeth Gülich i Wolfgang Raible (1975), które wykraczają poza *stricte* formalne wykładniki gatunku i uwzględniają czynniki pozajęzykowe oraz rozpatrują określoną wiązkę cech charakterystyczną dla poszczególnych gatunków.

Na początku XXI w. pojawiła się istotna krytyka wskazująca na mankamenty dotychczasowych badań genologicznych. Kirsten Adamzik (2001a) w swym artykule o przyszłości genologii postulowała, że należy zakończyć poszukiwania zamkniętego i wiążącego zestawu cech charakterystycznych dla poszczególnych gatunków, służących jako kategorie klasyfikujące i opisujące. Podkreślała też relacyjność gatunków „tworzących całościowy system, w obrębie którego zajmują one określone miejsce i odgrywają określoną rolę” (tamże, s. 16). Badania genologiczne miały się więc koncentrować na opisywaniu relacji tematyczno-funkcjonalnych w ramach określonych zakresów interakcji, a nie na tworzeniu kolejnych typologii gatunków.

Adamzik mówi o polach, sieciach i zespołach tekstów oraz o tekstach w dyskursie (*Textsortenfelder*, *Textsortennetze*, *Textsorten im Verbund*, *Textsorten im Diskurs*). Poświęca uwagę relacjom paradygmatycznym, obejmującym pola tekstów – analogicznie do pól semantycznych (tworzą je spokrewnione ze sobą gatunki powiązane tematycznie i funkcjonalnie, np. książka popularnonaukowa, książka naukowa, artykuł naukowy, program naukowy w telewizji, seminarium naukowe) – oraz relacjom syntagmatycznym (łańcuchy tekstów lub sieci tekstów) – intertekstualności gatunkowej (*Textsorten-Intertextualität*), np. odniesieniom konkretnych gatunków do tekstu ustawy czy operze mydlanej (Klein, 2000), z którą sieć konstytuują scenariusz, notatka z programu, odcinek poprzedni i następny opery. Gatunki w dyskursie zostały jedynie wymienione, ponieważ jak zaznacza Adamzik, to pojęcie nie odgrywa we wspomnianym kontekście

zbyt dużej roli. Wynika to ze zróżnicowanych ujęć dyskursu w podejściach germanistycznych (wiele z nich ma odniesienie do koncepcji Michaela Foucaulta (por. np. Foucault, 1977, 2002)).

W genologii germanistycznej zajmowano się przede wszystkim gatunkami o dużym stopniu standaryzacji, Adamzik (2016, p. 20) dostrzega więc deficyt w zakresie badań językoznawczych nad bardziej ambitnymi tekstami, w tym literackimi¹⁴.

Gdy Adamzik postulowała odejście od tekstów standardowych, również w zakresie tekstologii kontrastywnej, czyli podejścia zajmującego się porównywaniem poszczególnych gatunków w dwóch lub kilku kulturach¹⁵, badacze coraz częściej zwracali się ku problemom dyskursologicznym i mediolingwistycznym (również zorientowanym kontrastywnie). Widać więc wyraźnie, że pewne kompleksowe tematy w genologii nie zostały podjęte, tak jak było to możliwe na określonym etapie ich rozwoju, bo inne zagadnienia czy wręcz dyscypliny (np. dyskursologia, mediolingwistyka) stały się dla badaczy bardziej atrakcyjne.

Przedstawionej tu ewolucyjności germanistycznych badań genologicznych o charakterze lingwistycznym należy przeciwstawić genologię polonistyczną, którą można określić, jak to ujmują Wojtak we *Wprowadzeniu do genologii* (2019), jako genologię „w kilku odsłonach”¹⁶. Autorka ukazuje panoramę badań genologicznych, mówiąc o konstelacji dyscyplin, a więc genologię literacką, lingwistyczną, medialną, ujęcie antropologiczne, oraz jako przestrzeń poznawczą: genologię teoretyczną, opisową, historyczną, kontrastywną. Takie autorskie ujęcie genologii jawi się czytelnikowi jako różnorodność podejść, które z jednej strony istnieją obok siebie jako odrębne zakresy, jednak co należy tu podkreślić, szczególnie w odniesieniu do genologii literackiej i lingwistycznej, wykazują też punkty przecięcia i wzajemne relacje.

Fundamentalną kategorią genologiczną na gruncie polonistycznym jest gatunek (mowy). Jego rozumienie, jak już wspomniano, nawiązuje do myśli Bachtina (polskie tłumaczenie – 1986), a następnie do ujęcia Anny Wierzbickiej (1983). Na uwagę zasługują tu podejścia do tej kategorii zaproponowane przez dwie badaczki, Marię Wojtak i Bożenę Witosz, które uznajemy za reprezentatywne.

Wojtak łączy ujęcie gatunku z koncepcją wzorca gatunkowego wypracowaną w *Gatunkach prasowych* (2004); koncepcja ta obecna jest też w jej drugiej monografii z 2019 r. oraz w jej artykułach. Wojtak pisze:

„Gatunek traktuję jako twór abstrakcyjny (model, wzorzec)mający jednak różnorodne konkretne realizacje w formie wypowiedzi, a także jako zbiór konwencji, które podpowiadają członkom określonej wspólnoty komunikatywnej, jaki kształt nadać konkretnym interakcjom.” (Wojtak, 2004, s. 16)

Wojtak (2004) przedstawiła kompleksową koncepcję, w której traktuje gatunki „jako zbiory wykrystalizowanych wyznaczników (autonomiczne formy genologiczne), jako formy pokrewne, jako formy tworzące kontinuum [...], jako formy tworzące określony układ stratyfikacyjny” (Wojtak, 2004, s. 28).

Zaproponowana przez Wojtak „parametryzacja wzorca gatunkowego traktowanego przede wszystkim jako model organizacji tekstu, choć ujmowanego także w perspektywie dynamicznej” (2019, s. 51) należy niewątpliwie do najistotniejszych ustaleń w jej badaniach genologicznych.

¹⁴ W analizach polonistycznych natomiast często uwzględniano teksty literackie.

¹⁵ Podejście to nie było rozwijane w badaniach polonistycznych.

¹⁶ Por. tytuł drugiego rozdziału wymienionej monografii.

Autorka mówi o schematach gatunkowych „o różnej mocy obligatoryjności reguł konstytuujących gatunek” (Wojtak, 2019, s. 31). Wskazuje na gatunki, które mają „status kategorii obligatoryjnie ‘usztynionych’ (dla przykładu niektóre gatunki ze sfery prawnej czy religijnej), inne funkcjonują jako zbiory schematów o różnym stopniu elastyczności związanej z rozwarstwieniem wzorca na warianty oraz dynamiką przemian realizacji tekstowych” (tamże, s. 31–32).

Monografia Wojtak z 2019 r. prezentuje elastyczność i wielość perspektyw oglądu, uwzględnia polimorficzne warianty, zawiera, można by rzec, „ukontekstowane” spojrzenia na gatunek i samą genologię. Wojtak łączy ze sobą konsekwentnie zaprojektowane typologiczne podejście do gatunku z poszerzeniem spojrzenia na gatunki złożone.

Ujęcie Witosz (2005) nawiązuje z kolei do teorii prototypów i koncepcji podobieństwa rodzinnego Ludwiga Wittgensteina. Takie odniesienie implikuje pojmowanie gatunku jako kategorii dynamicznej, nieostrej czy wręcz rozmytej, odrzucające tym samym tradycyjne spojrzenie hierarchiczne. Badaczka zaznacza, że „układ typologiczny form gatunkowych nie może w sposób trwały wyznaczać miejsca poszczególnym gatunkom” (Witosz, 2005, s. 157). Witosz sięga po metaforę elastycznej sieci w odniesieniu do wspomnianego układu.

Mówiąc o najistotniejszych cechach genologii obu obszarów badawczych warto zaznaczyć istotny wkład Wojtak w refleksję nad relacjami dyskursu, stylu, gatunku i tekstu, które przedstawiła w oddzielnym artykule (por. Wojtak, 2011 oraz tłumaczenie na j. niemiecki – 2015); refleksja ta jest jednak również obecna w zróżnicowany sposób w obu przywoływanych tu monografiach. Takie uszeregowanie wymienionych kategorii nie jest znane w badaniach germanistycznych, to autorskie ujęcie badaczki, do którego bardzo często nawiązują genolodzy-poloniści. Brak systematycznych badań dotyczących tak ukształtowanej relacji w obszarze niemieckojęzycznym łączy się ze zróżnicowaniem tradycji w obu omawianych kręgach badawczych. W badaniach polonistycznych odwoływanie się do stylistyki i nawiązywanie do literaturoznawstwa, jak również nierzadko włączanie tekstów literackich jako materiału analitycznego, jest charakterystyczne dla tekstologii i genologii.

Na koniec zasadne wydają się choćby krótkie uwagi o pojęciu *genologia lingwistyczna* w obu obszarach i wskazanie na jego zakotwiczenie. Jak już zaznaczono, germanistyczne badania genologiczne miały od samego początku charakter lingwistyczny i prowadziły poprzez chronologicznie ukształtowane fazy lingwistyki tekstu. Badania polonistyczne natomiast wykazywały ściślejsze relacje z różnymi zakresami dociekań (genologicznych). Sam termin *genologia lingwistyczna* użyty został w 1982 r. przez Antoniego Furdala, który nie wykluczał jednak możliwości istnienia „jednej tylko genologii – istotnej dyscypliny nauk filologicznych” (2008, s. 113).

Określenie *genologia lingwistyczna* zawiera również pierwszy człon tytułu wspomnianej już monografii Witosz. Dla autorki taka genologia związana jest z lingwistyką, a przede wszystkim z tekstologią lingwistyczną (Witosz, 2005). We wspomnianym już wstępie do tłumaczenia monografii autorka zaznacza, że w językoznawstwie polonistycznym badacze „od początku konstytuowania się genologii lingwistycznej, stawiali sobie za cel zbudowanie – w oparciu o nowe teorie i metody – wspólnej koncepcji *gatunku* dla form użytkowych, jak i estetycznych”¹⁷, co – jak już wcześniej wspomniano – nie było założeniem genologów germanistycznych.

Witosz poświęca uwagę gatunkom występujących we współczesnej kulturze oraz świadomości genologicznej jej uczestników (Witosz, 2005, s. 27). Interpretując termin *genologia*

¹⁷ Por. przypis 14.

lingwistyczna w ujęciu autorki, należy zaznaczyć, że można w nim dostrzec zarówno kompleksowe rozumienie tekstu w badaniach polonistycznych od początku ich rozwoju, jak również szerokie spojrzenie Witosz, dla której współczesna lingwistyka nie może obejść się bez zanurzenia kulturowego tekstów.

Wojtak (2019) ujmując w syntetyczny sposób postawę Witosz w kwestii relacji genologii lingwistycznej i literaturoznawczej, podkreślając, że autorka, uznając rozległość i różnicowanie przestrzeni poznawczej genologii lingwistycznej, widzi

„trudności w scalaniu koncepcji tworzących genologię lingwistyczną i literaturoznawczą [...] ostrożnie wypowiada się o możliwości integracji badań genologicznych w ramach jednej dyscypliny (Witosz 2005, s. 15–16)” (Wojtak, 2019, s. 48).

Przytoczmy na koniec rozważań zamieszczonych w tym rozdziale podsumowanie przywołanej już w naszym artykule rozprawy Wojtak (2013) na temat gatunków tekstu w ostatnim siedemdziesięcioleciu, w której autorka tak zakreśla przyszłość genologii, przyjmując otwartą postawę badawczą:

„Genologia winna się otworzyć na pojęcie gatunku jako kategorii elastycznej, jakoś obramowanej, mniej lub bardziej mocnymi obligacjami, ale zorganizowanej wewnętrznie jako zbiór wariantów, tworzących zmienne układy i ułożonych polarnie, a więc polimorficznych. Dzięki temu zmieści w zakresie swych eksploracji całe bogate spektrum gatunków ze wszystkich w zasadzie dziedzin ludzkiej aktywności komunikacyjnej.

Genologii nie może też być obca idea gatunków jako kategorii rozmytych, jeśli chce towarzyszyć współczesnej komunikacji i kulturze, otwierać się na dynamiczne aczkolwiek zwykle nietrwałe innowacje.” (Wojtak, 2013, s. 107)

Ekskurs: Tekstologia kontrastywna

Zasadne wydaje się w tym miejscu zapoznanie czytelnika choć w zarysie ze specyfiką podejścia zwanego tekstologią kontrastywną, która w badaniach polonistycznych nie ma odpowiednika. Adamzik (2000b) poświęciła mu bardzo obszerną rozprawę, w której sięgnęła do źródeł tego kierunku¹⁸. W pierwszych jej zdaniach Adamzik wskazuje właśnie na jego korzenie, odnosząc się do książki Reinharda R.K. Hartmanna *Contrastive textology* (1980); celem tego podejścia jest: „to integrate [...] into a coherent whole” „such diverser approaches” „as ‘comparative stylistics’, ‘comparative rhetoric’, ‘text grammar in translation’, and ‘contrastive pragmatic studies’ (Hartmann, 1980, s. 5)” (Adamzik, 2001b, s. 211)¹⁹. Adamzik (2001b) przedstawia rozwój tekstologii kontrastywnej, której rozumienie różni się od zakreślonego przez Hartmanna (1980) obszaru badań. Autorka ukazuje w sposób krytyczny (w pierwszym rozdziale o stanie badań) w ramach różnych perspektyw językoznawczych (nie tylko w ujęciu niemieckich autorów) istotne podejścia do powstania i rozwoju tekstologii kontrastywnej, co dobrze ilustrują poszczególne podrozdziały: *Style intelektualne*, *Konceptcje z zakresu genologii lingwistycznej/lingwistyki tekstu*, *Konceptcje zorientowane na strukturę języka*, *Dezyderaty i perspektywy badawcze*, *Sieci rodzajów tekstu*, *Intertekstualność rodzajów tekstu*, *Konstituowanie tekstów przez*

¹⁸ Rozprawa ta została przetłumaczona na język polski, por. Adamzik, 2009.

¹⁹ Główna teza Hartmanna (1980, p. 37) przytoczona przez Adamzik (2001b, p. 212), brzmi: „All interlinguistic contrasts are manifest in texts”.

odbiorcę, *Umiejscowienie w dyskursach*²⁰. Jak więc widać, Adamzik przedstawia szeroko zakrojony program badawczy, który w takim rozmiarze nie mógł się doczekać szczegółowej realizacji. Bez wątpienia jednak jej postulaty (2001b) znalazły częściowe odzwierciedlenie w różnych podejściach badawczych, dla których ważne jest szersze, kontekstowe spojrzenie na analizowane obiekty.

Tekstologię kontrastywną należy traktować jako etap rozwoju z jednej strony genologii, z drugiej zaś lingwistyki kontrastywnej. Badania prowadzone latach 90. XX w. dotyczyły tekstów funkcjonalnych, sformułowanych najczęściej w dwóch językach, co stało się przedmiotem krytyki. Adamzik (2001a) ocenia negatywnie fakt, że analizie poddaje się przede wszystkim teksty o standardowej strukturze, postuluje odwrót od analiz tzw. tekstów przypominających formularze (*Formulartexte*). Wolfgang Pöckl (1999) dostrzega natomiast niedostatek w badaniu tekstów jako odpowiedników tego samego gatunku, występujących jedynie w dwóch językach. Udaną ewolucję w tym zakresie stanowią prace Evy M. Eckkrammer (1996, 2010), która za ważne uznała w ramach omawianego kierunku analizy zawierające aspekty o profilu diachronicznym i orientacji kulturowej.

Na koniec uwag o tekstologii kontrastywnej uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że stała się ona dla niektórych badaczy punktem wyjścia do dyskusji nad tzw. tekstami równoległymi (*Paralleltexe*) (Lüger & Lenk, 2008a, 2008b) oraz nad tertium comparationis (Lüger, 2013) w porównywaniu wybranych gatunków w dwóch kulturach. Ustalenie tej wielkości nie jest łatwym przedsięwzięciem, ponieważ zasób tekstów danej społeczności komunikacyjnej może różnić się od zasobu tekstów innej. We wspomnianej dyskusji widać wyraźnie, że tekstologia kontrastywna wnosi istotny wkład do językoznawstwa kulturowego.

Zakończenie

Zagadnienie gatunkowego ukształtowania tekstów jest w obu analizowanych kulturach piśmienniczych bardzo istotne. Jak jednak wyraźnie widać, drogi rozwoju genologii, rozłożenie akcentów i kontekst badań wykazują w nich duże zróżnicowanie, co może stać się dla tekstologów i genologów pewną inspiracją. W artykule ukazano charakterystyczne cechy badań prowadzonych w obu obszarach. Zgodnie z tym, co pisze w swej syntezie Maria Wojtak (2013, s. 86), jako istotne jawi się tu zakotwiczenie tekstologii polonistycznej, a tym samym genologii, w ramach kilku dyscyplin i ich związek z kilkoma nurtami badawczymi oraz indywidualizm badań. Uwytklono natomiast ewolucyjność badań w obrębie genologii germanistycznej i dochodzenie do konsensusu na poszczególnych ich etapach. Podstawowe terminy genologiczne zostały ukazane w ujęciu kontrastywnym, co uwidocznilo różnice w rozumieniu wzorca tekstu (*Textmuster*) oraz gatunku, który w badaniach germanistycznych ma dwa terminologiczne odpowiedniki – *Textsorte* i *Textgattung*, a ich użycie łączy się (w podanej kolejności) z odniesieniem do tekstów użytkowych i nieartystycznych oraz literackich.

Zwróciliśmy ponadto uwagę na specyfikę tzw. tekstologii kontrastywnej w germanistycznym kręgu badawczym.

Trzeba zaznaczyć, że w obu obszarach manifestuje się tendencja do przyjmowania szerokiej perspektywy oglądu, co uwidacznia się jednak w różny sposób. W pracach Marii Wojtak jest

²⁰ Numeracja poszczególnych podrozdziałów nie została tu zamieszczona, natomiast zachowano ich kolejność.

to m.in. całościowe ujęcie wzorca oraz propozycja wyodrębnienia gatunku jako kolekcji oraz kolekcji gatunków. Spojrzenie nacechowane „kontekstowo” w ujęciu Adamzik (2001a) charakteryzuje się natomiast dostrzeganiem relacji między gatunkami tekstu (pola, sieci i zespoły gatunków tekstów oraz teksty w dyskursie).

Zainteresowanych czytelników odsyłamy do naszego drugiego artykułu *Zastosowania dorobku metodologicznego Marii Wojtak w badaniach genologicznych i kontrastywnych w obszarze germanistycznym*, zamieszczonego w niniejszym zeszycie, w którym prezentujemy najważniejsze ustalenia genologiczne Autorki i porównujemy je z podejściami germanistycznymi, a następnie ukazujemy inspiracje zaczerpnięte z jej badań w analizach germanistycznych.

Bibliografia

- Adamzik, K. (2001a). Die Zukunft der Textsortenlinguistik. Textsortennetze, Textsortenfelder, Textsorten im Verbund. In U. Fix, S. Habscheid, & J. Klein (Hrsg.), *Zur Kulturspezifik von Textsorten* (S. 15–30). Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Adamzik, K. (2001b). Grundfragen einer kontrastiven Textologie. In K. Adamzik (Hrsg.), *Kontrastive Textologie. Untersuchungen zur deutschen und französischen Sprach- und Literaturwissenschaft* (Textsorten Bd. 2, S. 12–48). Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Adamzik, K. (2004). *Textlinguistik: Eine einführende Darstellung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Adamzik, K. (2009). Główne zagadnienia tekstologii kontrastywnej. W Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, & M. Smykała (Red.), *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń* (s. 211–258). Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut.
- Adamzik, K. (2016). *Textlinguistik. Grundlagen, Kontroversen, Perspektiven*. Berlin–Boston: Walter De Gruyter.
- Antos, G., & Tietz, H. (1997). Einleitung: Quo vadis, Textlinguistik? In G. Antos & H. Tietz (Hrsg.), *Die Zukunft der Textlinguistik. Traditionen – Transformationen – Trends* (VII–X). Tübingen: Niemeyer.
- Bachtin, M. (1986). *Estetyka twórczości słownej*. Przeł. D. Ulicka. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Bilut-Homplewicz, Z. (2013). *Prinzip Perspektivierung. Germanistische und Polonistische Textlinguistik – Entwicklungen, Probleme, Desiderata Teil I: Germanistische Textlinguistik*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Bilut-Homplewicz, Z. (2021). *Prinzip Perspektivierung. Germanistische und polonistische Textlinguistik – Entwicklungen, Probleme, Desiderata. Teil II: Polonistische Textlinguistik*. Berlin: Peter Lang Verlag.
- Bilut-Homplewicz, Z., Hanus, A., & Mac, A. (2023). Zastosowania dorobku metodologicznego Marii Wojtak w badaniach genologicznych i kontrastywnych w obszarze germanistycznym. *Studia Medioznawcze*, 24(1), 55–69.
- Brinker, K. (2005). *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Brinker, K., Antos, G., Heinemann, W., & Sager, S. F. (Hrsg.). (2020/2021). *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research* (Halbband 1 und 2). Berlin–New York: Walter De Gruyter.
- Eckkrammer, E. M. (2010). Kontrastive Medientextologie und die historische Dimension – eine theoretisch-methodische Auslotung. In M. Luginbühl (Hrsg.), *MedienTextKultur: linguistische Beiträge zur kontrastiven Medienanalyse* (S. 43–65). Landau: Verlag Empirische Pädagogik.
- Foucault, M. (1977). *Archeologia wiedzy*. Przeł. A. Siemek, słowem wstępnym opatrzył J. Topolski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Foucault, M. (2002). *Porządek dyskursu. Wykład inauguracyjny wygłoszony w College de France 2 grudnia 1970*. Przeł. M. Kozłowski. Gdańsk: wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
- Furdal, A. (2008). *Genologia lingwistyczna*. W D. Ostaszewska & R. Cudak (Red.), *Polska genologia lingwistyczna* (s. 112–121). Katowice: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Gajda, S. (2009). Gatunki wypowiedzi i genologia. W Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, & M. Smykała (Red.), *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy* (s. 135–146). Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut.
- Gülich, E., & Raible, W. (1975). Textsorten – Probleme. In H. Moser (Hrsg.), *Linguistische Probleme der Textanalyse*. Jahrbuch 1973 des IdS. Sprache der Gegenwart, 35 (S. 144–197). Düsseldorf: Schwann Verlag.
- Hanus, A. (2012). Czy „gatunek” to „rodzaj”? W gąszczu genologii polonistycznej i germanistycznej. *Stylistyka*, XXI, 319–333.
- Hartmann, R. R. K. (1980). *Contrastive Textology. Comparative Discourse Analysis in Applied Linguistics*. Heidelberg: Gross.
- Heinemann, W. (2000a). Aspekte der Textsortendifferenzierung. In K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, & S. F. Sager (Hrsg.), *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research* (Halbband 1, S. 523–546). Berlin–New York: Walter De Gruyter.
- Heinemann, W. (2000b). Textsorte – Textmuster – Texttyp. In K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, & S. F. Sager (Hrsg.), *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research* (Halbband 1, S. 507–523). Berlin–New York: Walter De Gruyter.
- Heinemann, W. (2000c). Textsorten. Zur Diskussion um Basisklassen des Kommunizierens. Rückschau und Ausblick. In K. Adamzik (Hrsg.), *Textsorten. Reflexionen und Analysen* (S. 9–29). Berlin–New York: Walter De Gruyter.
- Heinemann, W. (2009). Rodzaj tekstu – wzorzec tekstu – typ tekstu. W Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, & M. Smykała (Red.), *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń* (s. 69–96). Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut.
- Heinemann, M., & Heinemann, W. (2002). *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Labocha, J. (2009). Lingwistyka tekstu w Polsce. W Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, & M. Smykała (Red.), *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń* (s. 45–56). Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut.
- Lüger, H.-H. (1983/1995). *Pressesprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lüger, H.-H. (2013). Probleme des Text(sorten)vergleichs. In Z. Berdychowska, Z. Bilut-Homplewicz, & B. Mikołajczyk (Hrsg.), *Textlinguistik als Querschnittsdisziplin* (S. 51–66). Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Lüger, H.-H., & Lenk, H. E. H. (Hrsg.). (2008a). *Kontrastive Medienlinguistik*. Landau: Verlag Empirische Pädagogik.
- Lüger, H.-H., & Lenk, H. E. H. (2008b). Kontrastive Medienlinguistik: Ansätze, Ziele, Analysen. In H.-H. Lüger, & H. E. H. Lenk (Hrsg.), *Kontrastive Medienlinguistik* (S. 11–28). Landau: Verlag Empirische Pädagogik.
- Pöckl, W. (1999). Kontrastive Textologie. In E. M. Eckkramer, N. Hödl, & W. Pöckl (Hrsg.), *Kontrastive Textologie* (S. 13–46). Wien: Edition Praesens.
- Sandig, B. (1972). Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten im Deutschen. In E. Gülich, & W. Raible (Hrsg.), *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht* (S. 113–124). Frankfurt am Main: Athenäum-Verlag.
- Skwarczyńska, S. (1965). *Wstęp do nauki o literaturze*. T. 3, cz. 5. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Wierzbicka, A. (1983). Genry mowy. W T. Dobrzyńska & E. Janus (Red.), *Tekst i zdanie* (s. 125–137). Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- Witosz, B. (2005). *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Witosz, B. (2015). *Grundlagen der Textsortenlinguistik*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Wojtak, M. (2004). *Gatunki prasowe*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Wojtak, M. (2011). O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu. *tekst i dyskurs – text und diskurs*, 4, 69–78.
- Wojtak, M. (2013). Tekst i jego gatunki w ostatnim siedemdziesięcioleciu. W A. Dunin-Dudkowska & A. Małycka (Red.), *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska. Procesy. Tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Janowi Mazurowi*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wojtak, M. (2015). Zur Relation von Diskurs, Stil, Gattung und Text. In A. Hanus & R. Büttner (Hrsg.), *Galizien als Kultur- und Gedächtnislandschaft im kultur-, literatur- und sprachwissenschaftlichen Diskurs. Studien zur Text- und Diskursforschung* (S. 361–373). Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Wojtak, M. (2019). *Wprowadzenie do genologii*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.